

Маша Марковић,¹

Студент мастер студија,
Правног факултета Универзитета у Београду,
Приправник Вишег суда у Крагујевцу

UDK: 343.222.7(497.1)

Прегледни научни чланак

Примљен: 4. 5. 2023.

Прихваћен: 1. 8. 2023.

СТАРΟΣНА ГРАНИЦА КРИВИЧНЕ ОДГОВОРНОСТИ У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ²

Апстракт: *Полазећи од тога да постојање одређеног календарског узраста утиче на дефинисање посебног кривичноправног положаја, аутор проучава начин одређивања старосних граница кривичне одговорности и последица које из тога произилазе. Анализа овог питања усмерена је на период развоја југословенског кривичног права, узимајући у обзир да је постојање потребе за применом посебног система васпитних и казних мера према малолетним учиниоцима кривичних дела препозната од стране представника југословенског законодавства. Такође, они су уочили и потребу ублажавања арбитрарности календарски утврђених старосних граница кривичне одговорности, најчешће прописивањем и применом посебних услова за (не)изрицање и извршење одређених кривичних санкција, сходно припадности одређеној старосној (пот)категорији. Поред анализе кривичноправног положаја деце, млађих и старијих малолетника током целокупног југословенског периода, аутор је посебну пажњу посветио проучавању тада уведене старосне категорије млађих пунолетних лица. На појединим местима, где се то сматрало неопходним, истакнуте су и норме позитивног српског малолетничког кривичног права, са циљем да се укаже на то колики утицај су југословенске норме имале на развој законодавства које данас познајемо.*

Кључне речи: *старосна граница, кривична одговорност, деца, млађи малолетници, старији малолетници, млађе пунолетно лице.*

¹ masa.markovic@yahoo.com

² Овај рад изложен је на међународној студентској конференцији „Iustoria 2023: Law and Punishment“, у организацији Правног факултета Универзитета у Београду, одржаној од 23.03. до 25.03.2023. године.

1. Увод

Друштвена реалност, у циљу примене правних механизма заштите њених основних вредности, захтева да се у многим областима одреде старосне границе. Та потреба постоји још од Јустинијановог доба, те је касније, кроз настанак првих школа кривичног права, добила свој пуни смисао. Како ранија, тако су се и савремена законодавства, уз одређену релативизацију, најчешће опредељивала да се за старосне границе узме у обзир календарски узраст који се манифестује у броју навршених година живота. Пажња аутора усмерена је на нормативни значај старосног доба у југословенском кривичном праву, с обзиром да се поседовање одређеног старосног минимума дефинисало као један од првих услова неопходних за даље утврђивање (не)постојања кривичне одговорности учиниоца кривичног дела. Поред тога, постоји потреба да се истакне да се у страним законодавствима тога доба користе и термини попут: „способности да се буде субјект кривичног поступка“, „подобности да се дело припише у кривицу“, „правне подобности да се према одређеним учиниоцима с обзиром на њихове године старости примене одређене санкције“ или „правне подобности да се води одређени тип кривичног поступка према учиниоцима који спадају у одређене старосне категорије“ (Шкулић, Стевановић, 1999:21). То доводи до закључка да се, без обзира на то који је термин у конкретном случају био употребљен, суштина огледала у томе да старосна доб има значајан утицај на дефинисање посебног кривичноправног положаја малолетних учиналаца кривичних дела.

Такође, не треба изоставити ни допринос утврђених доњих и горњих старосних граница малолетства, с обзиром да су оне омогућиле дефинисање разлике између кривично (не)одговорних учиналаца кривичних дела одређене старосне доби. Самим тим, поред анализе конкретних југословенских законодавних решења у датом случају, у раду се проучава кривичноправни статус деце, млађих и старијих малолетника и увођење и дефинисање категорије млађих пунолетних лица у југословенском кривичном праву.

Аутор се определио за дати временски оквир, узимајући у обзир да је, упоређујући југословенске и наше садашње законе, уочио да је тренутно важећи Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица утемељен на деценијама прописаним и примењиваним одредбама југословенског кривичног законодавства. Стога, постоји потреба упознавања са првим законодавним решењима која су омогућила дефинисање посебног кривичноправног

третмана малолетних учинилаца кривичних дела, те његово касније унапређивање.

2. Значај утврђених старосних граница малолетства у погледу (не)постојања кривичне одговорности

Једно од основних питања са којима су се сусретали различити законодавци било је да ли законом треба само поставити услове под којима малолетно лице, без обзира на године старости, кривично (не)одговара, при чему би испуњеност услова ценио суд у сваком конкретном случају или је, пак, потребно законом дефинисати старосну доб до које се лица сматрају кривично (не)одговорним. Присталице првог гледишта сматрале су да није могуће одредити универзалну границу кривичне одговорности, с обзиром на постојање обавезе очувања принципа индивидуалитета малолетних лица, сходно њиховим различито наслеђеним и стеченим карактеристикама током најраније фазе живота. Са друге стране, присталице другог гледишта биле су става да се правичност свакако не може обезбедити, те да је боље да неправда потиче од законодавца као апстрактног бића, те да је као таква усмерена подједнако према свима, него да потиче од судије као физичког лица који процену врши у односу на појединца (Марјановић, 1935: 89–93). Стога, учачава се да се највећи број законодаваца определио за примену фиксне старосне границе на основу које се дефинише постојање кривичне одговорности учиниоца кривичног дела одређене старосне доби.

Значајно је напоменути да је одређивање доње старосне границе малолетства значило и одређивање старосне границе кривичне одговорности уопште. Са друге стране, одређивање горње старосне границе малолетства значило је одвајање категорије малолетника од категорије пунолетника, те, у највећем броју случајева, примену правила која су гарантовала постојање њиховог посебног, повлашћеног третмана. Процена се вршила сходно старосној доби малолетног лица у време извршења кривичног дела, а у одређеним случајевима и у време суђења. Важно је уочити да се законодавац ређе опредељивао за дефинисање испуњења услова малолетства у тренутку суђења, имајући у виду да је, у случају дужег трајања кривичног поступка или услед могућности каснијег откривања кривичног дела, малолетни учинилац кривичног дела могао прећи означену горњу границу малолетства, те тиме изгубити могућност примене правила која произилазе из постојања посебног кривичноправног положаја малолетника (Carić, 1971: 27).

Анализирајући активности југословенских законодаваца кривичног права, приметно је да су се, до тренутка доношења јединственог Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године, примењивали затечени прописи. То значи да се у Хрватској, Далмацији, Словенији, Босни и Херцеговини примењивао аустријски Кривични законик из 1852. године, на простору Војводине угарски Кривични законик из 1878. године, а у Црној Гори Кривични законик из 1906. године. Ипак, са циљем изједначавања кривичног законодавства, Указом из фебруара 1919. године, на целој територији Краљевине Југославије биле су проширене одредбе Криминалног (Казненог) законика за Књажевство Србију из 1860. године (Мирковић, 2017: 244). Овај законик из 19. века дефинисао је 12. годину живота као доњу старосну границу малолетства, те старосну границу кривичне одговорности учиниоца кривичног дела, док је 21. година живота представљала горњу старосну границу малолетства.³

Наредни век доноси другачија законодавна решења у погледу дефинисања старосних граница малолетства. Када говоримо о утврђивању доње старосне границе малолетства, Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године определио се за 14. годину живота као доњу старосну границу малолетства.⁴ Она се примењује и данас,⁵ узимајући у обзир процену да је реч о лицима која су у наведеном узрасту, у највећој мери, психо-физички способна да кривично одговарају. Са друге стране, Устав Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) из 1946. године пунолетним лицем прогласио је лице од 18 година, те је на тај начин дефинисао и нову горњу старосну границу малолетства (Николић, 1963: 7). Стога, она је у употреби од дана ступања на снагу Кривичног законика ФНРЈ из 1947. године све до данас.

3. Старосне категорије учинилаца кривичних дела и њихов кривичноправни положај

Поред анализе старосне категорије деце и (не)постојања правног основа њихове кривичне неодговорности, аутор у раду проучава покушаје ублажавања календарски утврђених старосних граница, најчешће чињене прописивањем и применом посебних услова за (не)изрицање

³ Вид. чл. 55–58 Криминалног (Казнителног) законика за Књажевство Србију из 1860. године.

⁴ Вид. чл. 14 ст. 1 Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године.

⁵ Вид. чл. 3 ст. 1 Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (ЗМ), Сл. гласник РС, бр. 85/2005.

и извршење одређених кривичних санкција, сходно припадности одређеној старосној категорији. Прво, законодавац је то чинио даљом класификацијом малолетника на млађе и старије, а временом је увео и нову старосну категорију млађих пунолетних лица. Овакав приступ последица је става да се старосне границе у оквиру самог малолетства, па тако и између малолетства и пунолетства састоје од квантитативних и квалитативних прелаза, сходно постепеном развоју свести и личности човека, те је потребно посебно их ценити приликом оцене постојања кривичне одговорности, тј. при изрицању и извршењу кривичних санкција (Таховић, 1955: 286).

3.1. Деца

Једна од најважнијих заједничких карактеристика, како свих југословенских кривичних законика, тако и садашњих српских јесте примена необориве претпоставке о кривичној неодговорности деце. То значи да су учиниоци кривичних дела, који у моменту њиховог извршења нису навршили 14 година, апсолутно кривично неодговорни. Као што је већ раније назначено, једини изузетак у погледу старосног дефинисања ове категорије постоји у случају Криминалног (Казнителног) законика за Књажевство Србију из 1860. године који је прописао да се деца која немају пуних 12 година неће осуђивати за злочине и преступе које би учинили.⁶ Према Законику Краљевине Југославије из 1929. године, дете се није могло ни гонити ни казнити.⁷ Кривични законик ФНРЈ из 1947. године нагласио је да малолетник могао кривично одговарати само ако је навршио 14 година.⁸ Потом, Кривични законик ФНРЈ из 1951. године додао је да се, поред тога што се нису могла гонити нити казнити, у односу на децу се нису могле примењивати ни васпитно-поправне мере.⁹ Од доношења одредаба Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године, па све до краја југословенског периода, остало је законско решење којим се наглашава да се деца не могу казнити нити се према њима могу применити васпитне мере или мере безбедности прописане законом,¹⁰ односно да се у односу на њих не могу применити

⁶ Вид. чл. 55 Криминалног (Казнителног) законика за Књажевство Србију из 1860. године.

⁷ Вид. чл. 26 Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године.

⁸ Вид. чл. 7 ст. 1 Кривичног законика ФНРЈ из 1947. године, Сл. лист ФНРЈ, бр. 106/1947.

⁹ Вид. чл. 64 Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године, Сл. лист ФНРЈ, бр. 13/1951.

¹⁰ Вид. чл. 65 ст. 1 одредби Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године, Службени лист ФНРЈ, бр. 30/1959.

кривичне санкције.¹¹ То значи да, ако није била могућа њихова примена, није било могуће ни изрицање кривичних санкција и других мера кривичноправног карактера у односу на дете као учиниоца кривичног дела, па је самим тим била искључена и могућност вођења кривичног поступка у односу на ову старосну категорију. Самим тим, поставља се питање који је правни основ немогућности деце да буду кривично одговорна, с обзиром да наведене законске одредбе нису дале одговор.

Теорија начелно говори о емотивној, менталној и/или интелектуалној незрелости деце, с обзиром на њихову немогућност да у сваком конкретном случају схвате значај свога дела и да поседују свест о противправности истог. Тиме се имплицитно указивало на њихову кривичну неодговорност, али поново, без прецизирања о ком правном основу је реч и уз бројне друге недостатке. Истиче се то што се *a priori* искључивала могућност постојања изузетне интелигенције и зрелости код лица које у моменту извршења кривичног дела није навршило 14 година (Шкулић, 2010: 215). Такође, у погледу одређених тзв. *mala in se* кривичних дела, попут убиства, крађе, силовања, бројни аутори сматрају да није могуће позивање на непостојање свести о противправности дела, јер сваки иоле разуман појединац зна да су таква понашања забрањена (Бајовић, 2017: 222; Живковић, 2020: 157). Ипак, чини се да су се југословенски законодавци определили за примену квантитативног критеријума на основу којег дете не може бити кривично одговорно, јер објективно нема одговорајућу старосну доб, уз то не заборављајући на значај криминално-политичких разлога који су засновани на постојању потребе давања „друге шансе“ овој старосној категорији. Стога, сматрало се да примена мера социјалне заштите даје истоветне резултате као и извршење кривичних санкција, првенствено мислећи на васпитне мере које су се изрицале наредној старосној категорији, категорији малолетника (Шкулић, 2022: 268–269). Тако су се законодавци југословенског периода, у највећем броју случајева, опредељивали за предају детета родитељима, старатељима, школској власти на кажњавање, односно органу старатељства ради примене других мера.¹² Суд би, према сло-

¹¹ Вид. чл. 72 Кривичног закона Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) из 1976. године, Сл. лист СФРЈ 44/76, 36/77, 56/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 38/90. и чл. 72 Кривичног закона Савезне Републике Југославије (СРЈ) из 1992. године, Сл. лист СФРЈ 44/76, 36/77, 56/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 38/90, 45/90, 54/90 и Сл. лист СРЈ, бр. 35/92, 37/93, 24/94, 61/01.

¹² Вид чл. 55 чл. 55 Криминалног (Казнителног) законика за Књажевство Србију из 1860. године, чл. 26 ст. 2 Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године, чл. 7 ст. 2 Кривичног законика ФНРЈ из 1947. године, чл. 64 Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године и чл. 65 ст. 2 Закона о изменама и допунама Кривичног законика из

бодном судијском уверењу, а узимајући у обзир да је основни циљ био поправљање детета, изрекао ону меру социјалне заштите која је била у складу са дететовим узрастом, ранијим животом, природом учињеног дела и другим околностима под којима је дело било учињено. То значи да је њиховом применом било обезбеђено пружање помоћи, заштите и надзора у оквиру којег је дете могло да изгради систем моралних и друштвених вредности који би му омогућио да препозна недозвољено понашање, те усвоји принципе механизма заштите, како сопственог бића, тако и целокупног друштва чији је члан. Ипак, примена мера социјалне заштите није задовољавала интересе оштећеног, узимајући у обзир изостанак кривичне осуде детета, те постојање потребе доказивања правног основа и висине штете у парничном поступку поводом надокнаде (не)материјалне штете која је оштећеном нанета учињеним кривичним делом (Живковић, 2020: 160–161). То доводи до закључка да су југословенски, као и наши садашњи законодавци, сматрали да овакво поступање није у складу са начелом правичности.

3.2. Малолетници

Наредну старосну категорију чине малолетници, односно лица чији је календарски узраст изнад старосног минимума за кривичну одговорност, узимајући у обзир да се више не сматрају децом у кривичноправном смислу. Такође, реч је о лицима која нису достигла горњу старосну границу малолетства, а самим тим ни кривичноправни статус пунолетника. Југословенски законодавац се определио да задржи и класификацију малолетника на млађе и старије, узимајући у обзир постојање потребе дефинисања њиховог другачијег правног положаја у оквирима кривичног права.

3.2.1. Млађи малолетници

Југословенски законодавци различито су дефинисали старосну доб која је требало да постоји у тренутку извршења кривичног дела како би се одређено лице сматрало млађим малолетником. Криминални (Казнителни) законик за Књажевство Србију из 1860. године прописује да је реч о лицима која имају од навршених 12 до ненавршених 16 година,¹³ док се Кривични законик Краљевине Југославије опредељује за узраст

1959. године. Кривични закон СФРЈ из 1976. године и Кривични закон СРЈ из 1992. године нису дефинисали питање даљег поступања.

¹³ Вид. чл. 55–56 Криминалног (Казнителног) законика за Књажевство Србију из 1860. године.

од навршених 14 до ненавршених 17 година.¹⁴ Ипак, истиче се законско решење садржано у Кривичном законнику ФНРЈ из 1947. године, по коме се сматрало да ненавршених 16 година представља последњи узраст који омогућава припадност овој старосној поткатегорији¹⁵ и које се примењује у кривичном законодавству од тада до данас.¹⁶

Када говоримо о кривичној одговорности млађих малолетника, а касније и старијих малолетника, разликујемо више приступа у дефинисању њиховог кривичноправног статуса. Једино је Криминални (Казнителни) законик за Књажевство Србију из 1860. године познавао појам разбора, на основу чијег се (не)постојања дефинисала кривична (не)одговорност малолетног учиниоца кривичног дела, те самим тим и казнена политика која се у односу на њега примењивала. Наведени институт представљао је посебну врсту малолетникове урачунљивости (Константиновић-Вилић, 1981: 294). Том приликом, разбор се односио само на способност малолетника да схвати значај свога дела, што доводи до закључка да се испитивала само интелектуална компонента института урачунљивости пунолетника, док се вољна претпостављала (Рањеловић, 2017: 161). Недостатак оваквог приступа јесте у томе што је процена постојања разбора, као психолошког појма, била остављена судији који поседује искључиво правна знања, а који је то најчешће чинио на основу способности вербализације коју је малолетник у контакту са њим остварио (Перић, 1975: 96).

Стога, уколико би суд „утврдио“ да је млађи малолетник као учинилац кривичног дела поступао без разбора, сматрао би га кривично неодговорним. На тај начин би или остварио кривичноправни положај детета, што би довело до његове предаје родитељима или старатељу на кажњавање или би, пак, услед поступања из „рђаве навике“¹⁷ био под

¹⁴ Вид. чл. 14 ст. 1 Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године.

¹⁵ Вид. чл. 9 ст. 2 Кривичног законика ФНРЈ из 1947. године, при чему законодавац није имплицитно дефинисао старосну категорију од навршених 14 до ненавршених 16 година као категорију млађих малолетника. Ипак, аутор долази до тог закључка узимајући у обзир уставно решење којим је прописано стицање пунолетства са 18 година, те постојање старосне категорије малолетника од навршених 16 до ненавршених 18 година.

¹⁶ Вид. чл. 67 Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године, чл. 66 ст. 1 одредби Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године, 73 ст. 1 Кривичног закона СФРЈ из 1976. године, чл. 73 ст. 1 Кривичног закона СРЈ из 1992. године и чл. 3 ст. 2 ЗМ.

¹⁷ Вид. чл. 56 Криминалног (Казнителног) законика за Књажевство Србију из 1860. године. Према мишљењу неких теоретичара, законодавац је под овим подразумевао „младеж већ покварену која је више пута грешила и којој је грешење већ у обичај прешло“ (Ценић 1866: 197; Перић 2004: 93).

надзором полицијске власти.¹⁸ Са друге стране, уколико би „утврдио“ да је млађи малолетник као учинилац кривичног дела поступао са разбором, сматрао би га кривично одговорним, те би изрекао казну која је могла бити ублажена услед дефинисања малолетства као олакшавајуће околности.¹⁹ То значи да је увођењем института разбора започето дефинисање посебног кривичноправног положаја малолетника, с обзиром на могућност примене васпитних мера уместо казне.

Потреба за проширивањем појма малолетничког разбора уочена је у периоду учења позитивистичке и социолошке школе. Предмет проучавања била је личност малолетника, те се поред интелектуалне, подједнака пажња усмеравала и на утврђивање постојања вољне компоненте. Истовремено, било је потребно и терминолошки направити разлику у односу на појам разбора. Почело се говорити о настанку еклектичке концепције разбора у којој су се употребљавали термини попут „зрелости“²⁰ и „душевне развијености“²¹ (Константиновић-Вилић, 1981: 295). Такву варијанту разбора можемо наћи у Кривичном законнику Краљевине Југославије из 1929. године, јер је законодавац употребљавао изразе попут: „да схвати природу и значај свога дела“ и „према томе схвати да ради...“.²² У овом законнику је такође била задржана подела млађих малолетника на кривично одговорне и кривично неодговорне. У случају да млађи малолетник није могао да испуни услов у виду постојања интелектуалне и вољне компоненте, остваривао би кривичноправни статус детета.²³ У супротном, примењивале

¹⁸Услед недостатка установа, сматрало се да ће се сврха надзора почети остварити у тренутку када би полицијска власт малолетника послала на занат код неког мајстора (Перић, 2004: 93).

¹⁹Вид. чл. 57 Кримиалног (Казнителног) законика за Књажевство Србију из 1860. године. Реч је о томе да је за учињени злочин за који је прописана смртна казна или робија, млађи малолетник могао бити кажњен затвором од једне до десет година, док је за преступ могао бити кажњен највише половином оне казне на коју би се осудио да је старији. Под изразом „старији“ није се имало у виду лице из чл. 58 истог законика, односно старији малолетник, већ учинилац кривичног дела који је имао више од 21 године.

²⁰Општа зрелост представља шири појам од зрелости у кривичноправном смислу, која се везује за развијање одређених способности личности (Лазаревић, 1963: 63).

²¹Још један од термина који је био у употреби је „разбор у ширем смислу“, са циљем разликовања у односу на урачуљивост пунолетника (Живановић, 1937: 100).

²²Вид. чл. 22 ст. 1 и чл. 27 ст. 1 Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године.

²³Вид чл. 27 ст. 2 Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године који је прописао да ће се такав млађи малолетник предати родитељима, старатељима

су се васпитне мере,²⁴ а само изузетно казне, и то уз одређену врсту ублажавања.²⁵

Ипак, у Кривичном законнику ФНРЈ из 1947. године и Кривичном законнику ФНРЈ из 1951. године, малолетничка подобност за урачунљивост означавала се не као зрелост, већ као душевна развијеност која је обухватала „схватање свог дела и управљање својим поступцима“.²⁶ Оба ова законика такође се опредељују за постојање категорије млађих малолетника који су могли бити или кривично одговорни или кривично неодговорни. Сличност постоји у томе што су се у односу на кривично неодговорне примењивале васпитно-поправне мере,²⁷ а у односу на кривично неодговорне казне.²⁸ Ипак, постоји разлика у томе што је Кривични законик ФНРЈ из 1951. године кажњавање прописивао само ако је извршено теже кривично дело.²⁹

или лицима која се о њему старају, да га казне, да над њим воде надзор и о њему се старају. У ст. 3 истог члана предвидео је да се млађи малолетник, који је напуштен или морално покварен, преда заводу за васпитавање или подесној породици, где остаје све док не буде поправљен.

²⁴ Вид. чл. 28. ст. 1 Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године који је у случају млађих малолетника, који су схватили природу и значај свога дела и према томе схватању поступали, прописао примену укора, отпуштање на прокушавање или упућивање у завод за поправљање млађих малолетника.

²⁵ Вид. чл. 22 ст. 2 Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године. Изузетак постоји у чл. 28 ст. 7 овог законика, узимајући у обзир млађе малолетнике који су, по упућењу у завод за васпитање, у завод за поправљање млађих малолетника или ван завода, а по навршеној 15 години, учинили злочинство. Уколико би се утврдило постојање разбора, они би подлегли кажњавању по прописима који су иначе важили за кажњавање старијих малолетника.

²⁶ Вид. чл. 6 ст. 1 Кривичног законика ФНРЈ из 1947. године и Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године.

²⁷ Вид. чл 8. и чл. 72 Кривичног законика ФНРЈ из 1947. године који је као васпитно-поправне мере предвиђао: предавање родитељима или стараоцу са обавезом да над њим воде појачан надзор, упућивање у васпитну установу, смештај у васпитно-поправни дом и медицинско-поправни завод и прописао примену сваке од њих у случају кривично неодговорних малолетника, док је чл. 65 ст. 1 Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године прописао примену само две васпитно-поправне мере: примену предаје родитељима или стараоцу или упућивање у васпитну установу.

²⁸ Вид. чл. 9 ст. 1 Кривичног законика ФНРЈ из 1947. године који је омогућио примену свих врста казни осим смртне казне и казне лишења слободe с принудним радом у доживотном трајању, док је Кривични законик ФНРЈ из 1951. године у чл. 66 искључио изрицање смртне казне, ограничења грађанских права и трајне забране бављења одређеним занимањем.

²⁹ Вид. чл. 67 и чл. 68 Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године. Старији малолетник могао се казнити само ако је учинио кривично дело за које је закон прописао казну

Од доношења Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године, пажња је потпуно била усмерена на личност малолетника и на факторе који су били од утицаја на њен развој (Перић, 1975: 71–76). У прилог томе иде и чињеница да је била унапређена могућност индивидуализације кривичних санкција за малолетнике – постојањем девет васпитних мера, подељених на дисциплинске васпитне мере, мере појачаног надзора и заводске васпитне мере.³⁰ Такође, важно је уочити увођење две нове васпитне мере које су се примењивале једино док је временски и просторно важио овај законик. Реч је о упућивању у дисциплински центар за малолетнике као дисциплинској васпитној мери и упућивању у установу за дефектне малолетнике као заводској васпитној мери. Новина се огледала и у томе што је постојала претпоставка кривичне одговорности млађег малолетника, при чему није било могуће његово кажњавање, већ само изрицање неке од наведених васпитних мера и/или мера безбедности.³¹ Исти став приликом дефинисања кривичноправног положаја млађих малолетника имао је Кривични закон СФРЈ из 1976. године, те Кривични закон СРЈ из 1992. године. Такав закључак произилази из постојања примене исте претпоставке о њиховој кривичној одговорности, те истој подели васпитних мера, које су се, поред мера безбедности, могле изрећи учиниоцима кривичних дела који су припадали овој старосној категорији.³²

3.2.2. Старији малолетници

Упоредо са дефинисањем кривичноправног статуса млађих малолетника дефинише се и кривичноправни статус старијих малолетника.

тежу од 10 година строгог затвора. У супротном, био би изречен укор или би било извршено упућивање у васпитно-поправни дом. Ипак, изузетно, млађем малолетнику који је извршио кривично дело за које закон прописује казну тежу од 10 година затвора, могла је бити изречена мера упућивања у васпитно-поправни дом. Услов је био да је суд нашао да се, с обзиром на душевну развијеност млађег малолетника, природу дела и околности под којима је дело учињено, сврха поправљања и васпитања могла остварити и без примене казне.

³⁰ Вид. чл. 69 Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године који је као дисциплинске васпитне мере разликовао укор и упућивање у дисциплински центар; потом, мере појачаног надзора од стране родитеља, мере појачаног надзора од стране стараоца, мере појачаног надзора у другој породици и мере појачаног надзора од стране органа старатељства и заводске васпитне мере које су се састојале у упућивању у васпитну установу, у васпитно-поправни дом или у установу за дефектне малолетнике.

³¹ Вид. чл. 66 ст. 1 и ст. 3 Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године.

³² Вид. чл 73 ст. 1 и ст. 3, као и чл. 75 Кривичног законика СФРЈ из 1976. године и Кривичног законика СРЈ из 1992. године.

Стога је Криминални (Казнителни) законик за Књажевство Србију из 1860. године прописао да су старији малолетници који имају од навршених 16 до ненавршене 21. године,³³ док се Кривични законик Краљевине Југославије определио за узраст од навршених 17 до ненавршене 21. године.³⁴ Ипак, треба уочити и да Кривични законик ФНРЈ из 1947. године, као и Кривични законик ФНРЈ из 1951. године нису дефинисали ову старосну категорију имплицитно, већ кроз примену њихових раније утврђених старосних критеријума, што кроз анализу календарског узраста који означава престанак статуса млађег малолетника, што кроз ново уставно решење ФНРЈ из 1946. године о стицању пунолетства. Самим тим, реч је о лицима од навршених 16 година до ненавршених 18 година живота, при чему се наведена законска решења примењују све до данас.³⁵

Такође, сваки од кривичних законика југословенског доба садржи претпоставку о кривичној одговорности старијих малолетника, али том приликом прописује нешто строжу казнену политику у односу на млађе малолетнике, али и блажу казнену политику у односу на ону која се примењује према пунолетним лицима. Овде је, стога, потребно направити разлику између два периода. Први је период од настанка југословенске државе до 1951. године, а у којем су се према старијим малолетницима изрицале искључиво казне. Није постојала могућност изрицања смртне казне нити казне лишења слободе са принудним радом у доживотном трајању, те је уместо њих вршено упућивање на робију или заточење.³⁶ Доношењем Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године направљен је помак у погледу постојања изузетне могућности да се према старијем малолетнику, у случају извршења кривичног дела за које закон прописује казну строгог затвора до пет година или било какву блажу казну, могла применити васпитно-поправна мера упућивања у васпитно-поправни дом.³⁷ Од ступања на снагу Закона

³³ Вид. чл. 58 Криминалног (Казнителног) законика за Књажевство Србију из 1860. године.

³⁴ Вид. чл. 14 ст. 1 Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године.

³⁵ Вид. чл. 9 ст. 1 Кривичног законика ФНРЈ из 1947. године, вид чл. 71 Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године, чл. 66 ст. 2 Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године, чл. 73 ст. 2 Кривичног закона СФРЈ из 1976. године и Кривичног закона СРЈ из 1992. године и чл. 3 ст. 3 ЗМ-а.

³⁶ Вид. чл. 58 Криминалног (Казнителног) законика за Књажевство Србију из 1860. године, чл. 30 Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године и чл. 9 ст. 1 Кривичног законика ФНРЈ из 1947. године.

³⁷ Вид чл. 71 Кривичног законика ФНРЈ из 1951. године.

о изменама и допунама Кривичног законика ФНРЈ из 1959. године до данас, започет је други период у којем су се примењивале васпитно-поправне мере и мере безбедности, а кажњавање је било прописано изузетно. Овај законик остаће упамћен и по томе што је дефинисао нову и данас једину и на исти начин прописану казну у кривичном праву за малолетнике – малолетнички затвор. Њоме се могао као и данас казнити само кривично одговоран старији малолетник који је учинио кривично дело за које је законом прописана казна затвора тежа од пет година, а због тешких последица дела и високог степена кривичне одговорности не би било оправдано изрећи васпитну меру.³⁸ Самим тим, као субјективни услов поставља се постојање кривичне одговорности малолетника, а као објективни услов да је реч о кривичном делу за које је прописана казна затвора тежа од пет година. Треба извршити и процену испуњености два допунска услова која у конкретном случају потврђују (не)сврсходност изрицања и примене васпитних мера. Том приликом треба узети у обзир да се примена малолетничког затвора најчешће своди на умишљајна кривична дела, јер је прво веома мали број нехатних кривичних дела која испуњавају услов у погледу прописане казне, при чему нехат, по правилу, не указује на висок степен кривичне одговорности због којег не би било оправдано изрећи васпитну меру. (Стојановић, 2003: 131).

3.2.3. *Млађа пунолетна лица*

Једно од основних питања са којима су се сусретали југословенски законодавци било је да ли су постојеће старосне категорије малолетних и пунолетних лица довољне за адекватну примену правних механизма заштите основних друштвених вредности, те касније потенцијалну индивидуализацију кривичне реакције у односу на малолетне и пунолетне учиниоце кривичних дела. Дат је негативан одговор, те је у Закону о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године, по први пут, дефинисана категорија млађих пунолетних лица. Притом, потребно је уочити да је доња старосна граница младог пунолетства иста као горња старосна граница малолетства. Проблем постоји у дефинисању старосне границе између младог пунолетства и пунолетства, а тадашњи законодавац опредељује се за ненавршених 21 годину. Приликом њеног одређивања водио се тиме да са психолошке тачке гледишта постоји највећа разлика између старосне категорије лица од 18 до 21

³⁸ Вид чл. 79в Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године; чл. 77 Кривичног закона СФРЈ из 1976. године и Кривичног законика СРЈ из 1992. године и чл. 28 ЗМ-а.

године и осталих, старијих пунолетних лица. Примери у литератури су бројни – другачије разумевање света, (не)постојање осећања одговорности, (не)изграђеност карактера, већа или мања зависност од утицаја старијих, (не)могућност обуздавања и сл. (Лазаревић, 1963: 71). Уз то, потешкоће које се у том периоду јављају у вези су и са друштвеном интеграцијом личности, а тичу се првенствено вршења избора професионалног ангажмана, заснивања породице, преузимања друштвених обавеза и одговорности која из тога произилази (Лазаревић, 1963: 72).

Прво, законодавац је дефинисао изрицање кривичних санкција према млађим пунолетним лицима за кривична дела која су учинила као малолетници. Направљена је разлика у зависности од тога да ли је кривично дело учињено у тренутку када је био млађи или старији малолетник. Стога, пунолетном лицу се могло судити уколико је кумулативно испуњено више услова: реч је о кривичном делу које је учинио као млађи или старији малолетник, за које је прописана казна тежа од пет година строгог затвора, при чему у тренутку суђења није навршио 21 годину. У случају да је кривично дело извршио као млађи малолетник, могла му се изрећи само мера упућивања у васпитно-поправни дом, у којем је могао да остане најдуже до навршене 23 године.³⁹ Ако је учинио кривично дело као старији малолетник, а судило му се као млађем пунолетнику, суд му је, поред мере упућивања у васпитно-поправни дом, могао изрећи казну малолетничког затвора уколико су за то били испуњени општи услови дефинисани истим законом. Као у претходном случају, и овде је суд, при оцени да ли ће и коју ће кривичну санкцију изрећи, узимао у обзир све околности случаја, а нарочито тежину учињеног дела, време које је прошло од његовог извршења, владање учиниоца, као и сврху коју је том приликом требало постићи.⁴⁰ Свакако, суштина ових одредби је била у томе да се та лица за дела која су учинила као млађи или старији малолетници, када им се судило после њихове 18. године, не доведу у неповољнију ситуацију (Николић, 1963: 98).

Друго, законодавац је регулисао и изузетну могућност изрицања васпитне мере појачаног надзора од стране органа старатељства и упућивање у васпитно-поправни дом пунолетном учиниоцу кривичног дела који у време суђења није навршио 21 годину, а чија душевна развијеност је у том тренутку одговарала развијености малолетника.⁴¹ Овом приликом, поставља се питање зашто се законодавац определио само

³⁹ Вид. чл. 79з Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године.

⁴⁰ Вид. чл. 79и Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године.

⁴¹ Вид. чл. 79ј Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године.

за примену две од осам прописаних васпитних мера – да ли због непостојања искуства у примени васпитних мера према тада новој старосној категорији или услед немогућности практичне примене осталих васпитних мера? Први разлог није довољно убедљив узимајући у обзир и да је мера појачаног надзора од стране органа старатељства у том тренутку представљала нову васпитну меру. Ако је у питању други разлог, с обзиром на чињеницу да се закон не доноси за важеће од неколико година, већ за дужи временски период, боље је одложити примену неке од васпитних мера до тренутка испуњености услова, него је потпуно искључити (Лазаревић, 1963: 214–216).

Кривични закон СФРЈ из 1976. године, као и Кривични законик СРЈ из 1992. године, за разлику од Закона о изменама и допунама Кривичног закона из 1959. године, прописивали су да се пунолетном лицу које је навршило 21 годину не може судити за кривично дело које је учинило као млађи малолетник.⁴² Реч је о апсолутној процесној сметњи за кривично гоњење, узимајући у обзир непостојање рационалности да се лицу, које је кривично дело извршило као веома младо и у односу на које би у обзир дошле једино васпитне мере, суди онда када је већ навршило одређени узраст који га не чини тако младим (Шкулић, 2022: 318–319). То значи да су законодавци тога доба прописали кажњавање само оних лица која су као старији малолетници били учиниоци кривичних дела за која је прописана казна тежа од пет година затвора, а који су у време суђења представљали пунолетна лица са ненавршеном 21 годином. У том случају, могла им се изрећи одговарајућа заводска васпитна мера, затвор или изузетно уместо њега, затвор или условна осуда.⁴³ Ипак, постоји несклад узимајући у обзир наредни члан који је прописао да се учиниоцу, који је као пунолетан извршио кривично дело, а у време суђења није навршио 21 годину, поред заводских мера, могла изрећи и мера појачаног надзора.⁴⁴ То значи да се лицу одређеног старосног доба могла изрећи мера појачаног надзора ако је кривично дело извршило као млађе пунолетно лице, али му се таква мера није могла изрећи ако је кривично дело извршило као малолетник (Чејовић, 1983: 531–532).

⁴² Вид. чл. 81 ст. 1 Кривичног закона СФРЈ из 1976. године, као и Кривичног закона СРЈ из 1992. године.

⁴³ Вид. чл. 81 Кривичног закона СФРЈ из 1976. године, као и Кривичног закона СРЈ из 1992. године.

⁴⁴ Вид. чл. 82 ст. 1 Кривичног закона СФРЈ из 1976. године, као и Кривичног закона СРЈ из 1992. године.

4. Закључак

На основу свега наведеног може се закључити да су југословенски законодавци на идентичан начин дефинисали старосне границе кривичне одговорности. Они, као и бројни његови претходници, али и следбеници, опредељују се за примену календарског узраста као основног критеријума за одређивање старосних граница кривичне одговорности. Ипак, у самом раду истакнут је значај дефинисања доње старосне границе малолетства, с обзиром да то значи и одређивање доње старосне границе кривичне одговорности уопште. У том смислу, важно је истаћи решење Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године којим је доња старосна граница малолетства постављена на 14 година, након чега није било њених даљих измена. То је значило да је учинилац кривичног дела, који у моменту његовог извршења није навршио 14 година, апсолутно кривично неодговоран. Аутор је уочио да од тада до данас ниједна од законских одредби која дефинише кривичноправни положај деце не наводи имплицитно узраст детета као формални основ да његово дело које по објективним критеријума представља кривично дело, не буде кривично дело.

Наредни кривични законик, донет у ФНРЈ 1947. године, дефинисао је горњу старосну границу малолетства применом уставног решења о стицању пунолетства са 18 година, а која има своју примену и данас. Поред тога, Закон о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године увео је категорију млађих пунолетних лица, чиме је омогућио да се животни период од навршене 18. до ненавршене 21. године сматра раздобљем у којем лица наведеног узраста нису ни деца ни зреле личности, те да је неопходно применити блажу казненоправну политику у односу на њих. Овај закон остаће упамћен и по томе што је примена васпитних мера постала правило, а кажњавање изузетак. У том смислу, уведена је једина казна која је, услед испуњености бројних факултативних услова, могла бити изречена старијим малолетницима и млађим пунолетним лицима – у питању је малолетнички затвор. Иако је реч о кривичној санкцији са обележјима казне, није немерљив ни допринос елемената васпитног карактера, те остваривања ефеката генералне и специјалне превенције.

Кроз приказана историјска кретања и важећа решења у српском позитивном праву, долази се до закључка да су законодавци југословенског периода зрело увиђали значај постојања и разликовања више старосних категорија, те су на тај начин омогућили и дефинисање и унапређење посебног кривичноправног положаја малолетних учинилаца

кривичних дела. Ипак, поставља се питање да ли тада постављене старосне границе кривичне одговорности могу остварити свој пун потенцијал у данашњем друштву, после протека скоро једног века од њиховог доношења?

Литература

Бајовић, В., (2017). Неоконзервативни приступ у борби против малолетничке делинквенције и одговорност родитеља. У: Ђ. Игњатовић (ур.), *Казнена реакција у Србији*, (7. део, 219–234). Београд: Универзитет у Београду – Правни факултет.

Живановић, Т., (1937). *Основи кривичног права Краљевине Југославије, општи део*, 2. књига. Београд.

Живковић, Н., (2020). Кривична неодговорност деце – злочин без казне и могућа решења. *Страни правни живот*. 3/2020. 151–164.

Константиновић-Вилић, С., (1981). Малолетничка делинквенција у кривичном праву. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*. 21/1981. 285–302.

Лазаревић, Љ., (1963). *Положај младих пунолетника у кривичном праву*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

Марјановић, Ч., (1935). *О положају малолетника у материјалном кривичном праву*. Београд.

Мирковић, З., (2017). *Српска правна историја*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Николић, Р., (1963). *Збирка прописа о примени васпитних и казних мера према малолетницима*. Београд: Савремена администрација.

Перић, О., (2004). Положај малолетника у кривичном праву Србије од Првог устанка до 1918. године. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*. 2/2004. 441–465.

Перић, О., (1975). *Кривичноправни положај малолетника са посебним освртом на југословенско и француско право*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

Ранђеловић, В., (2017). Старосна граница успостављања кривичне одговорности у Републици Србији и међународни стандарди. У: С. Ђорђевић (ур.), *Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске*

Уније (књига 5, 159–174). Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу.

Стојановић, З., (2003). Коментар Кривичног закона СРЈ, Сл. лист Србије и Црне Горе.

Таховић, Ј., (1955). Проблем малолетника у кривичном праву. *Анали Правног факултета у Београду*. 3-3/1955. 280–303.

Carić, A., (1971). *Problemi maloljetničkog sudstva sa posebnim osvrtom na sudovanje maloljetnicima u Jugoslaviji*, Split: Savez društava defektologa Jugoslavije.

Ценић, Ђ., (1866). *Објашнење Казнителног законика за Књажевство Србију*. Београд: Државна штампарија.

Чејовић, Б., (1983). *Кривично право у судској пракси – општи део*, 1. књига. Београд: Југословенски завод за продуктивност рада.

Шкулић, М., Стевановић, И. (1999). *Малолетни делинквенти у Србији, нека питања материјалног, процесног и извршног права*. Београд: Југословенски центар за права детета.

Шкулић, М., (2022). *Малолетничко кривично право*. Београд: Универзитет у Београду.

Шкулић, М., (2020). Старосна граница способности за сношење кривице у кривичноправном смислу. *Crimen*. 2/2010. 202–227.

Закони:

Криминални (Казнителни) законик за Књажевство Србију из 1860. године Николић, Д., (1991). *Кривични законик Кнежевине Србије*, Ниш: Градина.

Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године из: Живановић, Т., (1930). *Кривични законик и Законик о судском кривичном поступку за Краљевину Југославију*. Београд: Штампарија Гундулић.

Кривични законик, Сл. лист ФНРЈ, бр. 106/1947.

Кривични законик, Сл. лист ФНРЈ, бр. 13/1951.

Закон о изменама и допунама Кривичног законика, Службени лист ФНРЈ, бр. 30/1959.

Кривични законик, Сл. лист СФРЈ, бр. 44/76, 36/77, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90.

Кривични законик, Сл. лист СРЈ, бр. 35/92, 37/93, 24/94, 61/01.

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Сл. гласник РС, бр. 85/2005.

Maša Marković, LL.B.,

Student of master degree studies,

Faculty of Law, University of Beograd,

Intern at the Higher Court in Kragujevac

AGE LIMIT OF CRIMINAL LIABILITY IN YUGOSLAV CRIMINAL LAW

Summary

One of the most common causes of criminality is the age of the criminal offender. It also plays a key role in establishing the criminal liability of the perpetrator of a crime. In this article, the author examines the age limits of criminal liability by focusing on the Yugoslav criminal law, which recognized the need for a special system of measures for juvenile offenders. The Yugoslav legislator opted for a concept where established age limits were applied erga omnes to all future cases, and used to determine the criminal liability of a perpetrator of certain age. Such an approach entailed knowledge of the physical, psychological and spiritual development of individuals of each age group, and acting in accordance with that knowledge in criminal proceedings and in the process of sentencing such offenders. It should be noted that many institutes of the former Yugoslav law were adapted to the new purpose of criminal proceedings against minors, focusing on the protection of their personality, the need to re-educate and resocialize them, and punish them only in exceptional cases. The conception was based on the effective prevention of juvenile delinquency through the application of (mostly) educational measures which would eliminate the influence of numerous negative factors on the development of their consciousness and personality. In this sense, there was no special need for the Yugoslav legislator to introduce new measures and make radical changes to the law. These provisions have had a significant impact on the development of subsequent Serbian positive criminal law. The efficiency of this approach is confirmed by the statutory solutions which have been successfully applied in the majority of cases since then.

Keywords: *age limit, criminal liability, children, minors, young adults.*